

Верховний
Суд

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ
Підвищення рівня кваліфікації помічників
суддів місцевих та апеляційних
господарських судів
03-07 квітня 2023 року

Принцип рівності та заборони дискримінації під час вирішення приватно-правових та публічно-правих спорів

Ян БЕРНАЗЮК,

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

1. Справедливість (justice)
2. Принцип рівності (principle of equality)
3. Заборона дискримінації (prohibition of discrimination)
4. Заборона привілеїв (заборона привілейованого становища)
5. Можливість надання додаткових гарантій
6. Принцип змагальності
7. Принцип офіційного з'ясування обставин справи
8. Конкуренція (багатоманітність)

Ян

Що таке принцип рівності у праві

Принцип рівності у праві - це основний принцип сучасного правового порядку, який визнає, що всі люди мають однакове право на захист своїх прав і свобод перед законом, без будь-яких форм дискримінації. Цей принцип передбачає, що право має бути однаковим для всіх людей, незалежно від їх раси, національності, гендерної приналежності, віросповідання, соціального статусу та інших ознак.

Згідно з принципом рівності у праві, всі люди повинні бути рівними перед законом і мати однаковий доступ до правосуддя. Це означає, що будь-які дії, які порушують права однієї людини, мають бути рівносильно карані для інших людей, які порушили б ті ж самі права.

Принцип рівності відображається в законах, які забезпечують однакові права для всіх громадян та забороняють будь-яку форму дискримінації. Цей принцип є фундаментальним для демократичного суспільства, де всі люди повинні мати однакові можливості та бути трактовані з рівністю перед законом.

Що таке заборона дискримінації у праві?

Заборона дискримінації у праві – це принцип, який передбачає, що всі люди повинні мати однакові права та можливості, незалежно від їх раси, національності, гендерної приналежності, віросповідання, соціального статусу та інших ознак. Дискримінація відбувається, коли людина або група людей отримують менше прав, можливостей або переваг у порівнянні з іншими через їх ознаки.

У багатьох країнах законодавство містить статті, які забороняють дискримінацію на основі ознак, таких як раса, національність, гендерна приналежність, віросповідання, вік, інвалідність, сексуальна орієнтація та інші. Це означає, що кожна людина має право на рівні можливості в громадському житті, на роботі, в освіті та в інших сферах.

Закони про заборону дискримінації також встановлюють механізми захисту прав людей, які стали жертвами дискримінації. Ці механізми можуть включати право на позов до суду, право на компенсацію шкоди, право на підтримку з боку органів влади та інших заходів, що мають на меті запобігти та припинити дискримінацію.

Заборона дискримінації – це важливий принцип, який допомагає забезпечити рівність між людьми та підтримує демократичні цінності в суспільстві.

Маск закликав до «рівної справедливості судів» для демократів та республіканців (5 квітня 2023)
<https://sud.ua/uk/news/abroad/266599-mask-prizval-k-ravnoy-spravedlivosti-sudov-dlya-demokratov-i-respublikantsev>

Ілон Маск закликав до «**рівної справедливості судів**» для демократів та республіканців після висунутих проти Дональда Трампа звинувачень.

«Щоб уникнути втрати довіри американського суспільства, важливо, щоб наша система правосуддя однаково діяла як щодо демократів, так і республіканців», - написав бізнесмен у Twitter.

Расова дискримінація: Tesla зобов'язали виплатити колишньому співробітнику 3,2 мільйона доларів (5 квітня 2023)

<https://sud.ua/uk/news/abroad/266593-rasovaya-diskriminatsiya-tesla-obyazali-vyplatit-byvshemu-sotrudniku-32-milliona-dollarov>

- Компанію Tesla зобов'язали виплатити значний штраф колишньому робітнику після того, як він виграв у суді справу **про расову дискримінацію**. Про це повідомляє BBC.
- Суд встановив, що Оуен Діас, ліфтер, який працював у компанії Tesla з 2015 по 2016 рік у Фрімонті, піддавався расово ворожому середовищу на роботі.
- Діасу було присуджено 3 млн. дол. США у вигляді штрафних санкцій та 175 000 доларів компенсації за моральну шкоду.
- Директор компанії Tesla Ілон Маск відреагував на вирок суду, сказавши що компанія не встигла надати нові докази по справі.
- **«Якби нам дозволили надати нові докази, вердикт був би нульовим»**, - написав Маск у своєму Twitter.
- **«Присяжні зробили все можливе з наявною інформацією. Я поважаю це рішення»**, - додав він.
- До цього, Маск не надав подробиць про те, які нові докази надала могла б надати Tesla.
- У початковому зверненні до суду Діас стверджував, що афроамериканські робітники регулярно стикалися з расистськими образами у заводських цехах та расистськими графіті у ванних кімнатах. У позові також зазначалося, що райони, де працювали чорношкірі співробітники або афроамериканські співробітники називали расистськими назвами, наприклад такими як «плантація». У позові також стверджувалося, що один з робітників чув образи, які відносяться до расової дискримінації «до 50–100 разів на день».

DECLARATION OF PRINCIPLES ON EQUALITY - EQUAL RIGHTS TRUST

- Декларація принципів рівності відображає моральний і професійний консенсус між експертами з прав людини та рівності, укладений у грудні 2008 року.
- Вона містить 27 принципів, які встановлюють нову парадигму рівності, спираючись на усталені та нові принципи міжнародного права.
- Потреба у формулюванні загальних правових принципів рівності була визначена на основі (i) визнання поширеності дискримінації та недоліків у захисті права на рівність як на міжнародному, так і на національному рівнях, (ii) відсутності всеосяжного законодавства про рівність у багатьох країнах світу та визнання того, що таке законодавство є необхідним для виконання зобов'язань держав відповідно до міжнародного та регіонального права прав людини; (iii) розбіжності та непослідовності у підходах до дискримінації та рівності в різних формах діяльності ООН, ЄС, Ради Європи, національних юрисдикцій тощо; це означало, що практично жодна з ключових концепцій законодавства про рівність не мала загально визнаних визначень; (iv) фрагментація антидискримінаційної боротьби, через яку групи з різними статусами/ідентичністю заплутані в політиці ідентичності та не можуть дотримуватися універсального підходу щодо прав людини до рівності та розвивати солідарність з іншими групами, що перебувають у невігідному становищі.

Правова основа 27 принципів міститься у:

- (i) Статуті Організації Об'єднаних Націй, який визнає притаманну гідність і цінність, а також рівні й невід'ємні права всіх членів людської родини як основу свободи, справедливості та мир у світі;
- (ii) статті 1 Загальної декларації прав людини , яка проголошує, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах; і спільну статтю 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права;
- (iii) статті 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визнається право на недискримінацію як автономне право людини та відповідне зобов'язання держав реалізувати це право;
- (iv) низці положень міжнародних та регіональних договорів;
- (v) необов'язкових висновках, рекомендаціях та тлумаченнях органів міжнародних і регіональних організацій, включно з Радою Європи;
- (vi) справах міжнародних, регіональних і національних судів щодо рівності.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ:

Стаття 21.

Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Стаття 24.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї;

спеціальними заходами щодо **охорони праці і здоров'я** жінок, встановленням **пенсійних пільг**; створенням умов, які дають жінкам можливість **поєднувати працю з материнством**; правовим захистом, **матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства**, включаючи надання **оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям**.

Стаття 13. Усі **суб'єкти права власності** рівні перед законом

Стаття 36. Усі **професійні спілки** мають рівні права. Усі **об'єднання громадян** рівні перед законом.

Стаття 38. Громадяни користуються рівним правом **доступу до державної служби**, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 43. Держава гарантує рівні можливості громадянам у **виборі професії** та роду трудової діяльності.

Стаття 51. Кожен із **подружжя** має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Стаття 52. **Діти** рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ»

Ст. 4.

Принципами адміністративної процедури, зокрема, є **рівність перед законом**.

Ст. 7. Рівність перед законом

Адміністративне провадження здійснюється на засадах **рівності перед законом**:

- усіх фізичних осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, стану здоров'я, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак,
- усіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, підпорядкування, місцезнаходження, місця створення та реєстрації, законодавства, відповідно до якого створена юридична особа, та інших ознак чи обставин.

У випадках та порядку, визначених законом, окремі категорії осіб (**малолітні та неповнолітні особи, особи з інвалідністю, іноземці, особи без громадянства, інші визначені законом категорії осіб**) під час здійснення адміністративного провадження **користуються додатковими гарантіями**, передбаченими законом.

•

Відповідно до ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства є, зокрема, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Загалом принцип рівності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Згаданий конституційний принцип рівності знайшов своє безпосереднє продовження у ч. 3 ст. 2 та ст. 8 КАС України, які встановлюють, що основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є, серед іншого, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу, зокрема, за майновим станом або іншими ознаками.

Крім того, у ст. 44 цього Кодексу закріплено, що учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки.

СПЕЦІАЛЬНА НОРМА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ КОДЕКСІВ (ст. 15 КАСУ, ст. 10 ГПК та 9 ЦПК):

Суди забезпечують **рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.**

СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ ГПКУ

Ст. 7 ГПК «Рівність перед законом і судом»

Правосуддя в господарських судах здійснюється на засадах:

рівності всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, підпорядкування, місцезнаходження, місця створення та реєстрації, законодавства, відповідно до якого створена юридична особа, та інших обставин;

рівності всіх фізичних осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;

рівності фізичних та юридичних осіб незалежно від будь-яких ознак чи обставин.

СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ ГПКУ

Ст. 2

Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є, зокрема, повага до честі і гідності, **рівність** усіх учасників судового процесу перед законом та судом;

Ст. 6 «Повага до честі і гідності, рівності перед законом і судом»

Суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом **незалежно від** раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Ст. 81

У справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача.

Глава 13. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису

Ст. 350-2

Заява про видачу обмежувального припису може бути подана, зокрема, особою, яка постраждала від насильства за ознакою статі, або її представником - у випадках, визначених **Законом України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків"**;

Ст. 150

Не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які за змістом є **тотожними задоволенню заявлених позовних вимог**, якщо при цьому спір не вирішується по суті.

Зазначене обмеження не поширюється на забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів керівника або роботодавця про застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, відмова в наданні відпустки, відсторонення від роботи чи посади, **будь-яка інша форма дискримінації позивача тощо**) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України "Про запобігання корупції".

СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ ЦКУ

Ст.1.

Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на **юридичній рівності**, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Ст. 26.

Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки.

Ст.ст. 167-169

Держава діє у цивільних відносинах **на рівних правах** з іншими учасниками цих відносин.

Автономна Республіка Крим діє у цивільних відносинах **на рівних правах** з іншими учасниками цих відносин.

Територіальні громади діють у цивільних відносинах **на рівних правах** з іншими учасниками цих відносин.

СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ ГКУ

Ст. 6

Загальними принципами господарювання в Україні є, зокрема, забезпечення економічної багатоманітності та **рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання**.

Ст. 10

Антимонopolно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах **недопущення проявів дискримінації** одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки.

Ст. 25

Органам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері господарювання, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають **привілейоване** становище суб'єктів господарювання тієї чи іншої форми власності, або ставлять у **нерівне** становище окремі категорії суб'єктів господарювання чи іншим способом порушують правила конкуренції.

Ст. 29.

Зловживанням монопольним становищем, зокрема, вважаються:

нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у **нерівне становище**;

встановлення монопольно високих або **дискримінаційних цін (тарифів)** на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів.

Ст. 31. Дискримінація суб'єктів господарювання

Дискримінацією суб'єктів господарювання органами влади у цьому Кодексі, зокрема, визнається:

- заборона створення нових підприємств, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів господарської діяльності або виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції;
- примушування суб'єктів господарювання до пріоритетного укладання договорів, першочергової реалізації товарів певним споживачам або до вступу в господарські організації та інші об'єднання;
- встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону України в інший;
- надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших суб'єктів господарювання, що призводить до монополізації ринку певного товару;
- обмеження прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів;

Дискримінація суб'єктів господарювання не допускається. Законом можуть бути встановлені винятки з положень цієї статті з метою **забезпечення національної безпеки, оборони, загальносуспільних інтересів.**

Ст. 34. Створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції

Перешкодами у процесі конкуренції вважаються: дискредитація суб'єкта господарювання, нав'язування споживачам примусового асортименту товарів (робіт, послуг), схилення до бойкоту суб'єкта господарювання або **дискримінації покупця (замовника)**, або до розірвання договору з конкурентом, підкуп працівника постачальника або покупця (замовника).

Схиленням постачальника до **дискримінації покупця** є спонукання, безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця певних переваг без достатніх на це підстав.

Стаття 255. Відшкодування збитків

Збитки, заподіяні зловживанням монопольним становищем, антиконкурентними узгодженими діями, **дискримінацією** суб'єктів господарювання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених цим Кодексом як недобросовісна конкуренція, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, встановленому законом.

Стаття 389. Захист державою прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

Держава вживає необхідних заходів у відповідь на **дискримінаційні** та/або недружні дії з боку інших держав, митних союзів або економічних угруповань, які обмежують права та законні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Ст. 166-1. Зловживання монопольним становищем на ринку

Нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів в **нерівне** становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, в тому числі нав'язування товару, не потрібного контрагенту, обмеження або припинення виробництва, а також вилучення з обороту товарів з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, часткова або повна відмова від реалізації чи закупівлі товару за відсутності альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, інші дії, спрямовані на створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) інших підприємців, встановлення монопольних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, а також **дискримінаційних цін**, що обмежують права окремих споживачів, - тягнуть за собою накладення штрафу на керівників (розпорядників кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) у розмірі до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, - до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ст 166-3. **Дискримінація підприємців органами влади і управління**

Заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм підприємництва в будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції, примушування підприємців до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні та інші об'єднання підприємств, а також до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів, прийняття рішень про централізований розподіл товарів, що призводить до монопольного становища на ринку, встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону республіки в інший, надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у **привілейоване** становище щодо інших підприємців, що призводить до монополізації ринку певного товару, обмеження прав підприємців щодо придбання та реалізації товарів, встановлення заборон чи обмежень відносно окремих підприємців або груп підприємців - тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу) Конституційний Суд України зробив висновок, що кожен (громадянин України, іноземець та особа без громадянства) має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій.

Приймаючи таке рішення, Суд виходив з того, що конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації; відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі.

Рівність і недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у:

- Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7),
- Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14),
- Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1),
- Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26).

Гарантована Конституцією України рівність усіх у правах і свободах означає необхідність забезпечення рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод.

Крім того, у Рішенні Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 зроблено висновок, що конституційна засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в ч. 1 ст. 55 Конституції України;

ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного ч. 1 ст. 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав.

Важливо також, що принцип рівності має універсальний характер та однаково повинен дотримуватися у своїй діяльності всі суб'єкт владних повноважень, які забезпечують виконання множинних функцій держави.

При цьому, згідно з положеннями ч. 3 ст. 2 КАС України у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони, зокрема, з дотриманням **принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації.**

Аналогічне положення міститься в п. 3 Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 11.03.1980 р. №R(80)2 щодо здійснення дискреційних повноважень органами адміністративної влади, згідно з якими **приймаючи конкретне рішення, адміністративний орган влади зобов'язаний діяти, зокрема, з дотриманням принципу рівності перед законом, не допускати несправедливої дискримінації.**

Важливо, що паралельно з принципом рівності у судовому процесі гарантується і принцип змагальності. Так, відповідно до ст. 9 КАС України розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

У пункті 30 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» міститься положення, згідно з яким дотримання принципів змагальності та рівності сторін є необхідними передумовами сприйняття рішення як належного самими сторонами та громадськістю.

Принцип рівності в адміністративному процесі виявляється у тому, що не дивлячись на завдання адміністративного судочинства (справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень) держава в особі своїх органів наділена загальними процесуальними правами, що надані усім учасникам справи, зокрема, тими, які закріплені у ст. 44 та 47 КАС України.

Водночас КАС України передбачає низку положень, що стосуються прав та обмежень для суб'єктів владних повноважень як учасників справи та не повною мірою відповідають згаданому принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

На відміну від інших суб'єктів органи влади мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України (ч. 4 ст. 5).

Громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду надано суб'єкту владних повноважень законом (ч. 4 ст. 46).

Це ж саме стосується обмеження, пов'язаного з тим, що лише відповідач, який не є суб'єктом владних повноважень, може пред'явити зустрічний позов (ч. 8 ст. 47 та ч. 1 ст. 177).

Суттєвих обмежень зазнає суб'єкт владних повноважень і стосовно права на компенсацію понесених судових витрат, у випадку отримання судового рішення, ухваленого на користь такого суб'єкта.

- Відповідач, який не є суб'єктом владних повноважень, має право заявити вимогу про компенсацію судових витрат, здійснених ним внаслідок необґрунтованих дій позивача (ч. 8 ст. 48);
- Стороні, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, сплачується іншою стороною компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять (ч. 2 ст. 135);
- При задоволенні позову суб'єкта владних повноважень з відповідача стягуються виключно судові витрати суб'єкта владних повноважень, пов'язані із залученням свідків та проведенням експертиз (ч. 2 ст. 139);
- Суд при частковому задоволенні позову не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору (ч. 3 ст. 139).

При цьому, лише фізична особа може скористатися таким процесуальним правом: суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк (ч. 1 ст. 133).

Додаткові обмеження для суб'єкта владних повноважень, пов'язані з тим, що такий суб'єкт позбавлений права на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, особою, за заявою якої такі заходи вживалися (ч. 2 ст. 158).

Однією з найважливіших особливостей адміністративного процесу є також те, що в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача.

У таких справах суб'єкт владних повноважень не може посилатися на докази, які не були покладені в основу оскаржуваного рішення, за винятком випадків, коли він доведе, що ним було вжито всіх можливих заходів для їх отримання до прийняття оскаржуваного рішення, але вони не були отримані з незалежних від нього причин (ч. 2 ст. 77).

Суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів (ч. 3 ст. 77).

Пасивна позиція відповідача – суб'єкта владних повноважень в адміністративному процесі може мати для нього низку негативних процесуальних наслідків:

- у разі неподання суб'єктом владних повноважень витребуваних судом доказів без поважних причин або без повідомлення причин суд, залежно від того, яке ці докази мають значення, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у її визнанні, або розглянути справу за наявними в ній доказами, а у разі неподання доказів позивачем – також залишити позовну заяву без розгляду (ч. 9 ст. 80);
- неподання суб'єктом владних повноважень відзиву на позов без поважних причин може бути кваліфіковано судом як визнання позову (ч. 4 ст. 159);
- у разі неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, суд залишає позовну заяву без розгляду, якщо неявка перешкоджає розгляду справи; *при цьому до позивача, який не є суб'єктом владних повноважень, положення цієї частини застосовуються лише у разі повторної неявки (ч. 5 ст. 205 та ч. 1 ст. 240).*

До важливих строкових обмежень, які встановлені для суб'єкта владних повноважень слід віднести:

- для звернення до адміністративного суду для суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк (інші суб'єкти – шестимісячний строк) (ч. 2 ст. 122);
- незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне (касаційне) оскарження суд відмовляє у відкритті провадження у разі, якщо відповідна скарга прокурора, суб'єкта владних повноважень подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків подання скарги суб'єктом владних повноважень у справі, про розгляд якої він не був повідомлений або до участі в якій не був залучений, якщо суд ухвалив рішення про його права та (або) обов'язки (ч. 2 ст. 299 та ч. 5 ст. 333).

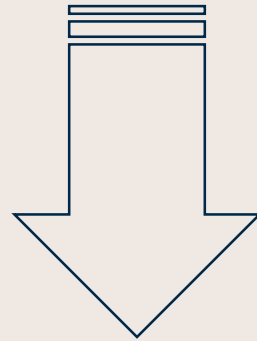
Важливо, що лише для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень суд може вийти за межі позовних вимог (ч. 2 ст. 9).

Зазначена нерівність суб'єктів владних повноважень як учасників судового процесу відповідає як критерію доцільності, так і конституційності.

Згідно з висновком Конституційного Суду України, що міститься в рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, **мета встановлення певних відмінностей у правовому статусі повинна бути істотною, а самі відмінності, що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими; у протилежному випадку встановлення обмежень означало б дискримінацію;**

наведене відповідає міжнародно-правовим актам, зокрема, згідно з Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише якщо це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві.

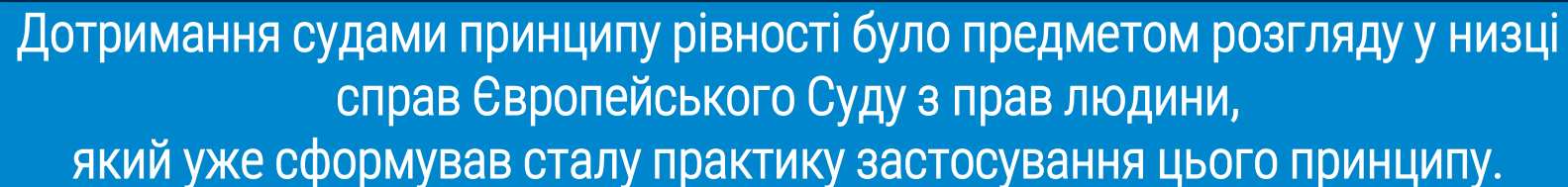
Особливість принципу рівності в адміністративному судочинстві є одночасно і однією з ознак його **відмежування від цивільного та господарського процесу**, в яких цей принцип, за загальним правилом, однаковою мірою стосується всіх учасників справи.

Так, ст. 12 ЦПК України та ст. 13 ГПК України гарантують те, що **учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом.**

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 16 травня 2018 року у справі № 911/4111/16 (провадження № 12-69гс18), зайняла позицію, згідно з якою:

до адміністративної юрисдикції відноситься справа, яка виникає зі спору в публічно-правових відносинах, що стосується цих відносин, коли один з його учасників є суб'єктом владних повноважень, здійснює владні управлінські функції, у цьому процесі або за його результатами владно впливає на фізичну чи юридичну особу та порушує їх права чи інтереси в межах публічно-правових відносин; при цьому, визначальною ознакою приватноправових відносин є юридична рівність їх учасників.

Дотримання судами принципу рівності було предметом розгляду у низці справ Європейського Суду з прав людини, який уже сформував сталу практику застосування цього принципу.

Згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Мала проти України» (заява № 4436/07, п. 48) **ключовим для концепції справедливого розгляду справи є те, щоб сторона не була позбавлена можливості ефективно представляти свою справу в суді та мала змогу нарівні із протилежною стороною користуватися правами, передбаченими принципом рівності сторін** (див. рішення у справі «Стіл та Морріс проти Сполученого Королівства» (Steel and Morris v. the United Kingdom), заява № 68416/01, п. 59);

принцип рівності сторін вимагає «справедливого балансу між сторонами», і кожній стороні має бути надано відповідну можливість для представлення своєї справи в умовах, що не ставлять її у суттєво не вигідне становище порівняно з її опонентом (див. рішення у справі «Волошин проти України» (заява № 15853/08, п. 31), «Лазаренко та інші проти України» (№ 70329/12, п. 36), «Бацаніна проти Росії» (заява № 3932/02, п. 22)).

У рішенні у справі «Надточій проти України» (заява № 7460/03, п 26) міститься висновок, згідно з яким **принцип рівності сторін як один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою справу в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом.** Аналогічна позиція також застосована у справах «Гурепка проти України № 2», заява № 38789/04, п. 23; «Жук проти України», заява № 45783/05, п. 25; «Кресс проти Франції» (Kress v. France), заява № 39594/98, п. 72; «Ф.С.Б. проти Італії» (F.C.B. v. Italy), № 12151/86 п. 33; «Кайя проти Австрії» (Kaya v. Austria), № 54698/00, п. 28.

Крім того, у рішенні у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01, п. 87) зазначено, що принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також включає фундаментальний принцип змагальності процесу; Суд також нагадує, що принцип рівності сторін та принцип змагальності, які тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції. (див. «Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), заява № 12952/87, п. 63); «Лазаренко та інші проти України» (№ 70329/12, п. 37).

Таким чином, згідно з позицією Європейського суду з прав людини:

принцип рівності є одним з основоположних елементів поняття «право на справедливий судовий розгляд», що гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції;

учасник справи нарівні із протилежною стороною повинен користуватися правами, передбаченими принципом рівності сторін;

кожна сторона повинна мати розумну можливість ефективно представляти свою позицію в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом.

Доцільно згадати, що **принцип рівності забезпечується в Україні, зокрема, гарантуванням принципу заборони дискримінації.**

Згідно з ч. 1 ст. 1 та ст. 2 Закону України «Про засади запобігання і протидії дискримінації в Україні» **пряма дискримінація** – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивну, обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належним та необхідним;

таке поводження може полягати, в тому числі, в обмеженні у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами у будь-якій формі;

законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак: забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;

забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Практикою Суду також встановлено, що **дискримінація** (протилежна сторона принципу рівності) означає **поводження з особами у різний спосіб, без об'єктивного та розумного обґрунтування, у відносно схожих ситуаціях** (див. рішення у справі «Вілліс проти Сполученого Королівства» (Willis v. the United Kingdom), заява № 36042/97, п. 48).

Згідно з іншою позицією, відмінність у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розумного обґрунтування, іншими словами, якщо вона не переслідує легітимну ціль або якщо немає розумного співвідношення між застосованими засобами та переслідуваною ціллю; договірна держава користується свободою розсуду при визначенні того, чи та якою мірою відмінності в інших схожих ситуаціях виправдовують різне ставлення (див. рішення у справі «Ван Раалте проти Нідерландів» (Van Raalte v. the Netherlands), № 20060/92, п. 39,).

Як зазначив Європейський суд з прав людини у пунктах 48-54 та тексті свого рішення у справі "**Пічкур проти України**" (№ 10441/06)

- є порушенням ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою користування правами та свободами, визнаними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою; ст. 14 Конвенції доповнює інші основні положення Конвенції та протоколів до неї; вона не існує незалежно, оскільки застосовується лише щодо «користування правами та свободами», що гарантуються цими основними положеннями;
- застосування ст. 14 Конвенції необов'язково означає порушення одного з матеріальних прав, гарантованих Конвенцією; необхідно, але й також достатньо, щоб обставини справи входили «до сфери застосування» однієї або більше статей Конвенції;
- заборона дискримінації за ст. 14 Конвенції поширюється за межі використання прав та свобод, гарантування яких кожною державою вимагається Конвенцією та протоколами до неї.
- вона також застосовується до тих додаткових прав, що входять до загальної сфери застосування будь-якої статті Конвенції, які держави добровільно вирішили гарантувати.

Певна відмінність у процесуальному статусі суб'єкта владних повноважень, передбачена процесуальним законом та зумовлена завданням адміністративного судочинства, не є дискримінаційною (не суперечить конституційному принципу рівності). Це підтверджується тим, що така відмінність має об'єктивне та раціональне обґрунтування, тобто переслідує легітимну мету та має розумне співвідношення між застосованими засобами та переслідуваною метою.

Другий сенат Конституційного Суду України 1 березня 2023 року ухвалив Рішення 2-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича (Заявник) щодо відповідності Конституції України приписів частини першої статті 294 та частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України.

- Ці положення КАСУ визнано неконституційними, оскільки вони ставлять громадян у нерівне становище з державою в частині можливості апеляційного оскарження
- Нормами КАСУ, що визнані неконституційними, передбачено, що рішення, ухвалене на користь держави, апеляційному оскарженню не підлягає, а ухвалене не на її користь – може бути оскаржено в апеляційному порядку: Конституційний Суд України урівняв особу в правах із державою в адміністративному судочинстві.
- Стаття 383 КАСУ регулює визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень - відповідачем на виконання рішення суду. Відповідно до неї особа-позивач, на користь якої ухвалено рішення суду, має право подати до суду першої інстанції заяву про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень - відповідачем на виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду.
- Серед аргументів звернення до КСУ було те, що такі положення КАСУ є **проявом законодавчої дискримінації** і порушенням частини першої статті 24 та пунктів 1 і 3 частини другої статті 129 Конституції України, оскільки рішення, ухвалене на користь держави, апеляційному оскарженню не підлягає, а ухвалене не на її користь – може бути оскаржено в апеляційному порядку.
-

ВИСНОВКИ

- ✓ 1. Конституційний принцип рівності є не тільки однією з основ національної правової системи України, але й виступає фундаментальною цінністю світового співтовариства. Гарантована Конституцією України рівність усіх у правах і свободах означає необхідність забезпечення однакових правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод.
- ✓ 2. Принцип рівності має універсальний характер і його однаковою мірою повинні дотримуватися у своїй діяльності всі суб'єкти владних повноважень, які забезпечують виконання множинних функцій держави, зокрема у сфері соціального захисту.
- ✓ 3. Спрямованість діяльності Верховного Суду на забезпечення принципу рівності всіх перед законом виявляється, головним чином, у діяльності, що спрямована на створення умов для однакового застосування судами норм права; забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судового рішення.

ВИСНОВКИ

- ✓ 4. Дотримання судами принципу рівності було предметом розгляду у низці справ Європейського суду з прав людини, який уже сформував сталу практику застосування цього принципу:
- ✓ 4.1. Принцип рівності є одним з основоположних елементів поняття «право на справедливий судовий розгляд», що гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- ✓ 4.2. Учасник справи нарівні із протилежною стороною повинен користуватися всіма процесуальними правами;
- ✓ 4.3. Кожна сторона повинна мати розумну можливість ефективно представляти свою позицію в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом.

ВИСНОВКИ

- ✓ 5. Принцип рівності в адміністративному процесі виявляється у тому, що незважаючи на завдання адміністративного судочинства (справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень), держава в особі своїх органів наділена загальними процесуальними правами, наданими всім учасникам справи.
- ✓ 6. У свою чергу, КАС України передбачає низку положень, що стосуються прав та обмежень для суб'єктів владних повноважень як учасників справи та не повною мірою відповідають згадуваному принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом:
 - ✓ 6.1. На відміну від інших суб'єктів органи влади мають право звертатися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України, та позбавлені права пред'явити зустрічний позов;
 - ✓ 6.2. Суб'єкт владних повноважень позбавлений права на зменшення, звільнення, відстрочення або розстрочення сплати судових витрат, а також суттєво обмежений у праві на компенсацію понесених судових витрат, у випадку прийняття рішення на користь такого суб'єкта;

ВИСНОВКИ

- ✓ 6.3. Обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на суб'єкта владних повноважень, який, при цьому, не може посилатися на докази, які не були покладені в основу його рішення;
- ✓ 6.4. Неподання суб'єктом владних повноважень відзиву на позов без поважних причин може бути кваліфіковано судом як визнання позову;
- ✓ 6.5. Для звернення до адміністративного суду для суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк (для інших суб'єктів – шестимісячний строк); незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне (касаційне) оскарження суд відмовляє у відкритті провадження у разі, якщо відповідна скарга подана після спливу одного року.
- ✓ 7. Особливість принципу рівності в адміністративному судочинстві є одночасно і однією з ознак його відмежування від цивільного та господарського процесу, в яких цей принцип, за загальним правилом, однаковою мірою стосується всіх без винятку учасників справи.

ВИСНОВКИ

- ✓ 8. Принцип рівності забезпечується в Україні, зокрема, гарантуванням принципу заборони дискримінації. При цьому, певна відмінність у процесуальному статусі суб'єкта владних повноважень, передбачена процесуальним законом та зумовлена завданням адміністративного судочинства, не є дискримінаційною (не суперечить конституційному принципу рівності). Це підтверджується тим, що така відмінність відповідає критерію доцільності, так і конституційності, має об'єктивне та раціональне обґрунтування, тобто переслідує легітимну мету і має розумне співвідношення між застосованими засобами та переслідуваною метою.

ВИСНОВКИ

- ✓ 9. Основна ідея системи адміністративних судів (виокремлення адміністративного судочинства) полягає у необхідності кращого захисту прав та законних інтересів суб'єкта приватного права у публічно-правових спорах; адміністративні суди повинні захищати «малу особу», що, як правило, володіє незначними можливостями, але вважає своє право порушеним, від «великої держави», в особі її численних суб'єктів влади, які наділені громадянами великим обсягом повноважень та низкою засобів владного примусу, а також зовсім іншими ресурсами, зокрема, для представництва своїх інтересів в судах. Саме для цього в адміністративних судах запроваджено для суб'єктів приватного права деякі додаткові процесуальні права та гарантії (порівняно з суб'єктом владних повноважень), що повною мірою відповідає конституційному принципу, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; саме тому існує певна процесуальна нерівність суб'єктів владних повноважень як учасників справи.
- ✓ 10. Адміністративні суди, застосовуючи передбачені процесуальним законом додаткові вимоги та обмеження для суб'єкта владних повноважень, повинні також враховувати, що у певних категоріях спорів такий суб'єкт захищає суспільні (публічні) інтереси, які, у деяких випадках, мають пріоритет над приватним інтересом особи, яка ініціювала публічно-правовий спір.

ВИСНОВКИ

11. Змагальність процесу спрямована, в першу чергу, на з'ясування всіх обставини справи шляхом дослідження судом поданих доказів (пояснень) сторонами або іншими суб'єктами, але лише у межах судового процесу. Крім того, принцип змагальності має на меті унеможливлення впливу на суд доказів, які одна з сторін в силу об'єктивних та суб'єктивних причин не змогла оцінити та юридично обґрунтовано навести свої міркування.

12. Принцип змагальності судового провадження охоплює собою право особи, крім можливості подавати власні докази, знати про існування всіх представлених доказів та пояснень іншими учасниками справи (у тому числі наданих незалежним представником національних юридичних послуг), оскільки вони можуть вплинути на рішення суду, мати можливість знайомитись з матеріалами справи та робити з них копії, а також володіти відповідними знаннями (залучати професійного представника) та змогу коментувати представлені докази та пояснення у належній формі та у встановлений час. Це однаковою мірою стосується і справ, що розглядаються у касаційних судах.

ВИСНОВКИ

13. За загальним правилом, лише сторони спору можуть правильно (об'єктивно) вирішити, чи вимагає документ ознайомлення з ним та надання до нього коментарів або зауваження. Існують виняткові обставини, за яких деякі документи із матеріалів судової справи не можуть бути розголошені сторонам, оскільки вони містять інформацію з обмеженим доступом (наприклад, пов'язані з державною таємницею). У такій ситуації доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи, не може бути обмеженим; труднощі, що постають для сторони захисту у зв'язку з нерозголошенням, повинні бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи, зокрема, можливістю особи ознайомитися з коротким викладом нерозкритих доказів.

Використані джерела:

1. Берназюк Я.О. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві (14.06.2019) <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi>
2. Берназюк Ян Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві // II Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети» (м. Київ, 4–5 липня 2019 року) : Збірник матеріалів. – Київ, 2019. – 354 с. - С. 101-113
3. Берназюк Я.О. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі (11.09.2019) <https://sud.ua/ru/news/blog/149910-mizhnarodni-standarti-dotrimannya-printsipu-zmagalnosti-v-sudovomu-protsesi>
4. Берназюк Я.О. Принцип змагальності та міжнародні стандарти його дотримання / Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4–5 жовтня 2019 р. - Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. – 124 с. - С. 66-69.
5. Берназюк Ян. Інформація з обмеженим доступом та дотримання принципу змагальності у судовому процесі / Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування): збірник статей, доповідей та тез учасників міжнар. наук.-практ. конф, м. Ірпінь, 4-5 жовтня 2019 р. / Редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. – Харків: Асоціація фінансового права України, 2019. – 446 с. – С. 9-16. <http://afl.org.ua/2020/06/10/voronovski-chitannya-2019-zbirnik-tez/>
6. Берназюк Я.О. Презентація на тему «Застосування практики ЄСПЛ при тлумаченні принципів рівності та змагальності в адміністративному процесі (Круглий стіл на тему «Використання практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві» (5 листопада 2019 року, м. Київ)) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_.pdf
7. Берназюк Ян. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – Том 3 № 87 (2019). – С. 14-25. <http://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/376/331>

Використані джерела:

8. Берназюк Ян. Принцип рівності сторін у сучасній доктрині податкового права (на прикладі розгляду публічно-правових спорів) // Право України. – 2020. – № 4. – С. 57-71. https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2020_4/
9. Берназюк Я.О. Презентація на тему «Змагальність судочинства як елемент забезпечення справедливого правосуддя» (Засідання експертної групи з питань правосуддя та кримінальної юстиції Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України (14 липня 2020 року)) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_.pdf
10. Берназюк Я.О. Презентація на тему «Інформація з обмеженим доступом та дотримання принципу змагальності у судовому процесі» (Національна школа суддів України, Тренінг: «Право на інформацію та інформація з обмеженим доступом (судова практика)» (25 листопада 2021 року)) <http://nsj.gov.ua/ua/training/programi-pidgotovki-kiiv/25-listopada-2021-r-programa-treningu-na-temu-pravo-na-informatsiuta-informatsiya-z-obmejenim-dostupom1/>
11. Берназюк Я.О. Презентація на тему «Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства (Всеукраїнська онлайн-школа з адміністративного судочинства (14 жовтня 2022 року)) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_11_04_Bernazuk.pdf
- Берназюк Ян. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: особливості адміністративного судочинства (21.11.2022) // [Constitutionalist.com.ua](https://constitutionalist.com.ua/pryntsyp-ofitsijnoho-z-iasuvannia-vsikh-obstavyn-u-spravi-osoblyvosti-administratyvnoho-sudochynstva/)
13. Берназюк Я.О. Презентація на тему «Судовий збір: між правом на доступ до правосуддя та принципом рівності усіх учасників судового процесу перед законом» (Національна школа суддів України Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації помічників суддів та секретарів судового засідання Верховного Суду (26 січня 2023 року)) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023-prezent/Prezent_Sud_zbir_dostyp_rivnist.pdf
14. Берназюк Я.О. Новітнє дослідження з конституційних аспектів забезпечення принципу рівності та заборони дискримінації в Україні (рецензія на монографію Журавльової Г.С. «принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві») Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 1. – С. 381-382.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!